

TŐZSÉR ÁRPÁD

Egy nemiszerv mindig van olyan szép, mint Edison agya

BOHUMIL HRABAL VERSEIRŐL

A cseh „Bohumil” személynév a görög (és hát persze immár magyar) „Teofil” pontos megfelelője (ami a. m.: Istenszerető, Isten kedveltje). S ilyen alapon a cseh író, Bohumil Hrabal nevezhetnének akár Hrabal Teofilnak is. Valahogy úgy, ahogy Jules Verne-t Verne Gyulának hívjuk: Hrabal ma minden bizonnyal az egyik legnépszerűbb „magyar” prózaíró.

A költő Hrabalt viszont még a legbeavatottabb magyarok is csak alig ismerik.

S ami még nagyobb baj: a prózájában sem igen látjuk a költőt. A Hrabal-kritika is rendszerint csak a zseniális fecsegőt, az örök Pepin bácsit, a tovább élő s a kor „elvárás-horizontjához” alakuló Svejket veszi észre az íróban.

Pedig hallgassák csak meg, mondjuk, az 1964-ből való (tehát a legismertebb Hrabal-opusnál, a *Szigorúan ellenőrzött vonatok*nál egy évvel előbbi) *Bambini di Praga* 1947 c. hosszabb Hrabal-próza befejezését: „Nézzék ezt a gyönyörű éjszakát! Ezt a ferde képű holdat, ezeket a harmatos káposztaleveleket! Jöjjenek vissza! Nézzék, milyen gyönyörű ez az éjszaka! – Az épület szívében valaki panaszosan felüvöltött.” Mi ez, ha nem tiszta költészet?!

Hrabal, az érett prózaíró, sohasem tagadja meg költői kezdeteit, minden prózájában gazdag fürtökben lógnak, osztódnak a szürrealista képek, s annyira sajátos, furcsa, szándékoltan bonyolított, mégis elemi erejű a szintaxisa, rejtetten bölcselő az ironiája, gazdag a nyelvi, beszédmódbeli polifóniája, hogy nem lehet nála nem költői formatudatosságra gondolni.

Valahol, valamelyik életrajzi vallomásában James Joyce-t is a mesterei között említi. Mondhatnánk: Joyce-hoz, a nagy modern ír-kelta eposzíróhoz hasonlóan (az *Ulysses* ugye tkp. az *Odüsszeia* átírata!) Hrabal is epiko-lírikus alkotó: úgy ír, hogy az epika tengelyére vetíti a lírát. Elbeszélései, regényei elbeszélés- és regényméretű versek, lírai formációk.

Pályájának első tíz-egynéhány évében pedig csak verseket ír.

*

A prózaíró Hrabal születését az irodalomtörténészek az 1940-es és 50-es évek fordulójára teszik. Az első Hrabal-vers viszont már 1937-ben megjelenik, a szerző akkor huszonhárom éves.

1949-ben, harmincöt éves korában írja meg azt a két prózai szövegét (a *Kaint* és az *Utrpení starého Werthera* – Az agg Wether keservei c. elbeszélését), amely aztán a már

általunk is jól ismert, érett Hrabal-művek, a *Szigorúan ellenőrzött vonatok* (1965) és a *Táncórák idősebbeknek és haladóknak* (1964) c. kisregények megírásához szolgált alapul.

S 1937 és 1949 között „csak” költő.

Többször szabadverseket ír. S magától a költőtől-írótól tudjuk, hogy kitűnő mesterektől, Ungarettitől, Baudelaire-től, Eliottól tanul (a *Mintakollekció nincs. Mathias c.*, kompozíció, 1947–48-ból, állítólag egyenesen az *Átokföldje* ihletésében született), de mi azért elsősorban a szürrealista iskolák, Apollinaire, Breton, Nezval hatását érezzük versein meghatározónak. Meg a cseh „totális realistákét”, főleg a kommunista idők nyers-radikális kritikáját és paródiáját adó, az utca nyelvét-történeteit megidéző Jiří Kolářét, a *Prométheova jatra* (Prométeusz mája) c. kötet ún. „kémjelentéseit”, „idegen szövegeit”, „önmozgó verseit” író kitűnő költőét.

Túlzással azt is mondhatnánk: a negyvenes évek második felében, főleg az 1948-as kommunista puccs után, mikor Vítězslav Nezval, a cseh szürrealizmus addigi atyamestere maga is a szocialista realizmus felé kezd tájékozódni, Hrabal lesz az „igazi Nezval”.

Mikor a kor engesztelhetetlen bírója, a teoretikus-kritikus Václav Černý azt írja Hrabal ekkori verseiről, hogy „a legjobbat képviselik, ami poetizmusunkból (a cseh szürrealizmusból, T. Á.) megmaradt, az álmodozást, amely szabadon játszik az élettel, a világgal, a világmindenséggel”, pontosan fogalmaz. Álom, élet, világ, világmindenség. A Hrabal-vers módszere egyértelműen szürrealista, az élet, a világ (a társadalom), a világmindenség elemeit, örvénylő képeit a Hrabal-lírában valóban az álom irracionálizmusa, az „action gratuit” tartja össze, de ezek az elemek, képek nagyon is a „való világból”, szinte a naturalizmus vízióiból valók. A költő Hrabal a város nyers szociográfiájának és csaknem trágár testiségének a Nezvalja. Úgy álmodik a világról, mint egy szürrealista poéta, de úgy bolyong a testben, mint egy reneszánsz-realista költő: az ember az ő látomásaiban a kavargó városi természet, világmindenség közepe. Szíve a város szíve.

„Az épület szívében valaki panaszosan felüvöltött”. A fentebb idézett *Bambini di Praga 1947* (1964) előképe az 1950-ben írt „eposz” (Hrabal nevezi így), a csaknem ezersoros *Bambino di Praga* c. szabadvers, tudatfolyam. Mintha a *Bambini di Praga* c. prózai történet közepén-mélyén valaki felüvöltene. Talán maga a szerző: nem lehet véletlen, hogy a versnek a címében még egyes számban van a „gyermek” (bambino), a kisregény címében viszont már az áll, hogy „Prága gyermekei”. A prózai változatban a súly áttevődik a tablóra, a több szereplős jelenetekre, de ez nem jelenti azt, hogy a „gyermekek” között nincs ott a szöveg prefigurációjának a „gyermeke”, az alanyi költő is.

Hrabal 1950-ig szinte már minden későbbi témáját megírja, versben vagy lírizált prózában. Később ezeket a témákat újraírja, sosem látott epikai találékonysággal, erudícióval, bőséggel motiválja. S az epikai alakzatokká tágított Hrabal-versek lírai hőse, központi figurája, alanya az új szövegformációkban rendre leköltözik a jelentés alsóbb rétegeibe. Az értő olvasó azonban érzi, tudja, hogy jelen van.

Ha egészen pontosak akarunk lenni, azt kell mondanunk, hogy Hrabalnak a versei és prózai munkái együtt képeznek teljes világot, mű-univerzumot.

Bojtár Endre írja: „Hrabal lejegyzőnek tartja magát. Valóban, végtelen gazdagságban hordja élénk az életből ellesett eseményeket, dumákat. Figuráiból egyvalami azonban hiányzik: az önértelmezés képessége.”

Aki összeolvassa a prózáíróát a költővel, annak számára a versek talán részben kompenzálják e hiányt.

*

Az elmondottakból világos, hogy a korai, a lírikus Hrabal minden szürrealizmusa és „totális realizmusa” ellenére is életrajzi költő. Versszövegei természetesen önfényükben is nagy erővel ragyognak (ebből az „önfényből” próbáltunk fentebb valamit felvillantani), de maga az életrajz talán újabb megvilágosodásokhoz, a versek rejtettebb jelentéstartományaiba is elvezet bennünket.

Az első érett, már kötetekbe is beválogatott versei 1945–47-ből valók, az utolsó lírai kompozíciója, az *Adagio lamentoso* c. szöveg 1976-ból. De ha ez utóbbi nagy, egzisztenciális szabadvers előképét (egyik korábbi szövegének maga a szerző adja ezt az alcímet: „egzisztenciális elbeszélés”) az 1949-ben írt *Mrtvomatban* (Halálautomata?, Hullagép?, a szójáték lefordíthatatlan) jelöljük meg (ennek ugyanis az egyik alcíme szíten *Adagio lamentoso*), akkor látnunk kell, hogy a költő-Hrabal életrajza hozzávetőlegesen 1950-ig tart.

Mi történt hát az íróval (költővel) 1950-ig? S mely korai írásaiban jelennek meg e meghatározó életszakasz helyszínei és életanyaga?

Bohumil Hrabal 1914-ben született, Brünnben, a morva fővárosban (s amint tudjuk, 1997-ben halt meg), de 1920-ban a szülei Nymburkba költöznek, s ez a cseh kisváros lesz az író eszmélkedésének, ifjúkorának a színhelye. Érettségi után jogi karra jelentkezik Prágába, de a német megszállás miatt meg kell szakítania tanulmányait. Jegyzőgyakornok lesz Nymburkban, aztán 1942-ben a vasútnál talál munkát. (A vasút motívumait lásd a *Bambino di Prágában* is; s azért is, mert természetesen a *Szigorúan ellenőrzött vonatok* a legemlékezetesebb vasút-témájú Hrabal-opus, de az most nem tartozik vizsgálódásunk körébe). Később egy drogista cég ügynöke (vö. az itt következő, *Színnyomatok* c. szonettciklus *Nyár, Elida-kozmetikumokkal az egészségért és szépségért* c. darabjait), aztán a kladnoi kohászati művek segédmunkása (ennek az élménynek a motívumait lásd *A szépséges Poldi* c. „eposzban”), majd visszatér Prágába (ahol is egy erkölcsrendészeti detektív-nél és élvezeteg feleségénél lakik, az albérlet történetét lásd szintén a *Bambino di Prágában*), s erre az időre esik tragikusan végződő nagy szerelme a „szép zsidó lánnyal” is (lásd ugyancsak a *Színnyomatok* c. szonettciklust). 1958-ig egy papír- és hulladékgyűjtő telep dolgozója.

*

Hrabal életútja önmagában véve nem különösebben érdekes, de az alkotó elképesztő könnyedséggel, költői eleganciával csinál ebből a szürke, földközeli életből színes, lebegő vásznakat.

Pepin bácsiról (későbbi epikájának legendás figurájáról, tkp. valóságosan létező nagybátyjáról) írja: „... ő mindenekelőtt azokra az áradó képekre figyelt, amelyek a szeme előtt változtak formákból és színekből szavakká, s áradtak, egyre csak áradtak, s ő siegett utánuk, s kiabálnia kellett, hogy utolérhesse őket, de vesszőket, pontokat, stílust nem tudott kiabálni, csak szölongatta hát a gyönyörű képeket, s még gyönyörűbbekre cserélte őket. Pepin bácsi számára minden szép volt, a háború legszörnyűbb képei is olyan gyönyörűségek voltak, mint a lányok arca.”

S mi nem tudjuk ebben a Pepin bácsiban nem látni őt magát, Hrabalt, aki a nagy realisták, naturalisták, avantgardisták, dadaisták könyörtelen leleplezése után („az élet nem

más, mint...)” újra felfedezi, hogy az élet minden kisszerűségével és borzalmával együtt is szép, s nem az a kunszt, ha lemeztelenítünk valamit, hanem ha meztelenül is szépek látjuk, érezzük magunkat és a világot. Hrabal számára, akárcsak Pepin bácsi számára, egy nemi szerv mindig van olyan szép, mint Edison agya.

Olvassuk el a *Mintakollekció nincs. Mathias* c. versciklust vagy a *Színnyomatok* c. szonettfüzért. Az egyik azt mondja el (erről a *Životopis trochu jinak* – Életrajz, kicsit másként c. könyvében maga a szerző számol be), hogy a költő teherbe esett kedvese elveteti a magzatát, s megtáviratozza a volt apajelöltnek (a vers furcsa címe tkp. a távirat szövege), hogy mindketten gyilkosok; a másik kompozíció egy szép, hideg és könyörtelen lányról szól, akibe a költő menthetetlenül szerelmes, s ez a szerelmi kapcsolata is tragédiával végződik.

Erről szólnak ezek a versek?

Nem, nem erről szólnak.

Arról szólnak, hogy a zúgó, kavargó, vad nagyvárosi kozmosz, a permanens teremtés, nemzés, születés részeként látott borzalom, az élet részeként felfogott halál, a *tragikum* is lehet felemelő.

S arról, hogy a vers, a szonett, az alkotás akkor is szép, ha a rútról szól.

Mint Chagall szerelmesei, akik sohasem szépek, de mindig repülnek.

